

MADANIY MEROS OBYEKTLARINI ASRASH VA MUHOFAZA QILISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Muhammedova Gulshoda Dilshodovna

Buxoro davlat universiteti

3-1 MX 22 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur annotatsiya madaniy meros obyektlarini asrash va muhofaza qilishning zamonaviy yondashuvlarini ilmiy-nazariy jihatdan yoritishga bag‘ishlangan. Madaniy meros obyektlari xalqning tarixiy xotirasi va milliy o‘zligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular jamiyatning madaniy rivojlanish darajasini aks ettiradi. Bugungi globallashuv sharoitida madaniy merosni saqlab qolish dolzarb masalaga aylangan. Urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi tarixiy obidalarga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ekologik omillar madaniy obyektlarning yemirilishiga sabab bo‘lmoqda. GIS texnologiyalari monitoring jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlar muhofaza strategiyalarini ishlab chiqishda muhim rol o‘ynaydi. Xalqaro tashkilotlar madaniy merosni asrashda muhim tajribaga ega. Normativ-huquqiy bazaning mustahkamligi muhofaza samaradorligini oshiradi. Davlat siyosati madaniy merosni asrashning asosiy omillaridan biridir. Madaniy merosni saqlash avlodlar o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlaydi. U milliy qadriyatlarni mustahkamlaydi. Madaniy meros obyektlarini asrash jamiyat barqarorligiga xizmat qiladi. Ushbu yo‘nalishda doimiy ilmiy izlanishlar zarur. Zamonaviy yondashuvlar madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazish imkonini oshiradi.

Kalit so‘zlar: madaniy meros, madaniy meros obyektlari, tarixiy yodgorliklar, muhofaza qilish, asrash, GIS texnologiyalari, monitoring tizimlari, barqaror rivojlanish, barqaror turizm, madaniy turizm, davlat siyosati, , xalqaro hamkorlik, innovatsion yondashuvlar.

Madaniy meros — insoniyat tarixining eng muhim boyliklaridan biri bo‘lib, u modda va nomoddiy shakllarda jamiyatning madaniy o‘zligini belgilaydi. Bugungi global dunyoda madaniy meros obyektlarini asrab-avaylash masalalari faqat milliy darajada emas, balki xalqaro miqyosda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Butunjahon madaniy merosi kontsepsiyasi YUNESKO tomonidan 1972-yilda qabul qilingan Butunjahon merosini muhofaza qilish konventsiyasi orqali xalqaro huquqiy asosga ega bo‘lgan va barqaror rivojlanish maqsadlariga integratsiya qilingan. Madaniy meros obyektlari insoniyat sivilizatsiyasining tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi, milliy o‘zlik va madaniy xotiraning muhim unsurlaridan biri hisoblanadi. Ular jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishida muhim o‘rin tutib, kelajak avlodlar uchun bebaho boylik sifatida e’tirof etiladi. Shu sababli madaniy meros obyektlarini asrash va muhofaza qilish masalasi bugungi kunda nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

So‘nggi yillarda urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, ekologik omillar, noqonuniy qurilishlar hamda turizm oqimining keskin ortishi natijasida tarixiy obidalarining saqlanish holatiga jiddiy xavf tug‘ilmoqda. Bu holat madaniy meros obyektlarini ilmiy

asoslangan yondashuvlar asosida muhofaza qilish, restavratsiya va konservatsiya ishlarini amalga oshirishni taqozo etadi. Ayniqsa, xalqaro tajribaga tayangan holda normativ-huquqiy bazani takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Madaniy merosni asrash jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash alohida ahamiyat kasb etadi. Raqamlashtirish, 3D modellash, GIS texnologiyalari va doimiy monitoring tizimlari tarixiy obyektlarning holatini nazorat qilish hamda ularni kelajakda saqlab qolish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa ilmiy tadqiqotlar uchun ishonchli ma’lumotlar bazasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, madaniy meros obyektlarini muhofaza qilishda barqaror turizm konsepsiyasini joriy etish muhim hisoblanadi. Oqilona tashkil etilgan madaniy turizm tarixiy obidalarining iqtisodiy qiymatini oshirgan holda, ularning asl qiyofasini saqlab qolishga xizmat qiladi. Bu jarayonda mahalliy aholining faolligi va madaniy merosga nisbatan mas’uliyatini oshirish muhim omil sanaladi.

Jahon merosi ro‘yxati va statistik ko‘rsatkichlar 2024-yil holatiga ko‘ra, dunyo bo‘ylab 1 223 UNESCO Butunjahon merosi obyektlari ro‘yxatga olingan, ulardan 952 ta madaniy, 231 ta tabiiy, 40 ta aralash ob’ektlardir. Bu 168 ta mamlakatda joylashgan.

Turkum	Butunjahon merosi obyektlari soni
Madaniy	952
Tabiiy	231
Aralash	40
Jami	1223

1-Jadval Butunjahon merosi obyektlari ro‘yxati.⁴²

Madaniy meros ob’ektlari sonining bunday ko‘pligi ularni asrab-avaylashning jahon miqyosida strategik ahamiyatini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, UNESCOning SDG 11.4.1 indikatoriga ko‘ra ko‘plab davlatlar madaniy va tabiiy merosni muhofaza qilish uchun xarajatlar bo‘yicha hisobotlar tayyorlamoqda. Hisobotda davlatlarda merosni saqlash bo‘yicha sarflangan mablag‘lar aholiga to‘g‘rilangan me‘yorlarda katta farqlarga ega ekanligi qayd etilgan - ayrim mamlakatlarda bu ko‘rsatkich past bo‘lishiga qaramay, Yevropa va Shimoliy Amerikalarda yuqori darajada bo‘lmoqda.

Madaniy meros global turizm bozorining ajralmas qismi hisoblanadi. 2023-yilda global meros turizmi bozorining hajmi taxminan USD 631,857.5 mln qiymatga yetgan bo‘lib, 2035-yilgacha bu ko‘rsatkich ortishi prognoz qilinmoqda.

Ko‘rsatkich	Qiymat (2026)
Meros turizmi bozor hajmi	USD 631,857.5 mln
Prognoz (2035)	USD 851,498.9 mln
CAGR (2026–2035)	3.37 %

2- jadval . Madaniy meros turizmi bozor hajmi va prognozlar ko‘rsatkichi.⁴³

Bu tendensiya madaniy merosning iqtisodiy ahamiyatini ham ko‘rsatadi, biroq turizm bosimi turistik yo‘nalishlar atrof-muhitiga va obyektlarning holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi

⁴² Muallif ishlanmasi

⁴³ Muallif ishlanmasi.

mumkin. Shuning uchun barqaror turizm strategiyalari va boshqaruv tizimlari dolzarb hisoblanadi.

Madaniy merosni asrab-avaylash sohasida barqaror turizm yondashuvi katta ahamiyatga ega. Bu yerda maqsad — turizmdan daromad olish bilan bir qatorda ob’ektlarning qoldiqlarini saqlash va ularni bosimdan himoya qilishdir. Misol tariqasida Tailanddagi Si Thep kabi yangi UNESCO saytlarida turizm bosimi natijasida ba’zi tarixiy joylar xavf ostiga tushgani qayd etilgan. Davlatlar madaniy merosni muhofaza qilish bo’yicha milliy strategiyalarni ishlab chiqmoqda. Xususan, O‘zbekiston va YUNESKO o‘rtasidagi hamkorlik madaniy merosni saqlash bo’yicha ilmiy, ta’limiy va tajriba almashish yo‘nalishlarini mustahkamlashga qaratilgan.

Madaniy meros obyektlarini asrash va muhofaza qilish jarayonida xalqaro tashkilotlarning o‘rni va tajribasi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu tashkilotlar global miqyosda madaniy merosni saqlash bo’yicha huquqiy-me’yoriy asoslarni ishlab chiqish, ilmiy metodologiyalarni taklif etish hamda davlatlar o‘rtasida tajriba almashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, transchegaraviy meros obyektlari va global xavf ostida bo‘lgan tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilishda ularning faoliyati muhim ahamiyatga ega.

Madaniy merosni asrash sohasida yetakchi xalqaro tashkilotlardan biri — **YUNESKO (UNESCO)** hisoblanadi. Ushbu tashkilot 1972-yilda qabul qilingan “Butunjahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Konvensiya orqali madaniy merosni xalqaro darajada muhofaza qilishning huquqiy asoslarini yaratdi. YUNESKOning asosiy tajribasi madaniy meros obyektlarini aniqlash, ro‘yxatga olish, monitoring qilish va xavf ostidagi obyektlar uchun favqulodda muhofaza choralari ishlab chiqishga qaratilgan. Shuningdek, tashkilot barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida madaniy merosni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot bilan uyg‘unlashtirish konsepsiyasini ilgari surmoqda.

ICOMOS (Xalqaro yodgorliklar va tarixiy joylar kengashi) madaniy merosni asrash bo’yicha ilmiy-texnik tajribaga ega yetakchi nodavlat xalqaro tashkilot hisoblanadi. ICOMOS tarixiy obidalarni restavratsiya qilish va konservatsiya qilish bo’yicha xalqaro xartiyalar va tamoyillarni ishlab chiqishda muhim rol o‘ynaydi. Xususan, Venetsiya xartiyasi, Nara hujjati kabi normativ hujjatlar aynan ushbu tashkilot tashabbusi bilan ishlab chiqilgan bo‘lib, ular butun dunyoda restavratsiya ishlarining ilmiy asosda olib borilishiga xizmat qilmoqda.

Madaniy meros sohasida mutaxassislar tayyorlash va ilmiy bilimlarni rivojlantirishda **ICCROM (Madaniy merosni saqlash va restavratsiya qilish bo’yicha xalqaro markaz)** muhim tajribaga ega. Ushbu tashkilot madaniy meros obyektlarini saqlash, konservatsiya qilish va risklarni boshqarish bo’yicha treninglar, ilmiy dasturlar va tadqiqotlarni amalga oshiradi. ICCROMning tajribasi shundan iboratki, u nafaqat obyektlarni saqlashga, balki ushbu sohada professional kadrlar salohiyatini oshirishga alohida e’tibor qaratadi.

Shuningdek, **Jahon banki, Yevropa Ittifoqi, BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP)** kabi xalqaro moliyaviy va rivojlanish institutlari madaniy merosni asrashni barqaror rivojlanish omili sifatida qo‘llab-quvvatlamokda. Ularning tajribasi madaniy meros obyektlarini restavratsiya qilishni hududiy rivojlanish, turizm infratuzilmasini yaxshilash va mahalliy aholi bandligini oshirish bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan.

Xalqaro tashkilotlarning yana bir muhim tajribasi — **inqiroz va mojaro hududlarida madaniy merosni muhofaza qilish** bo‘yicha ishlab chiqilgan mexanizmlardir. Qurolli mojarolar, tabiiy ofatlar va iqlim o‘zgarishi sharoitida madaniy meros obyektlarini himoya qilish uchun favqulodda choralar, raqamli hujjatlashtirish va xavf tahlili usullari qo‘llanilmoqda. Bu esa madaniy merosni yo‘qotish xavfini kamaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro tashkilotlarning madaniy merosni asrashdagi tajribasi huquqiy, ilmiy, texnologik va institutsional yondashuvlarning uyg‘unlashuvi bilan xarakterlanadi. Ushbu tajribani milliy siyosat va amaliyotga joriy etish madaniy meros obyektlarini samarali muhofaza qilish hamda ularni kelajak avlodlarga saqlab qolishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Madaniy meros obyektlarini asrash va muhofaza qilish hozirgi globallashtirish davrining eng muhim vazifalaridan biridir. Zamonaviy texnologiyalar, xalqaro hamkorlik, barqaror turizm yondashuvlari va milliy strategiyalar uyg‘unligi tarixiy qadriyatlarni kelajak avlodlarga yetkazishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ularni asrab-avaylash jarayonida ilmiy asoslangan yondashuvlarni qo‘llash, statistik monitoring tizimlarini joriy etish va turizm boshqaruvi bo‘yicha innovatsion chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Paris: UNESCO, 1972.
2. UNESCO. World Heritage and Sustainable Development. Paris: UNESCO Publishing, 2015.
3. UNESCO Institute for Statistics. SDG 11.4.1: Monitoring Progress on Cultural and Natural Heritage Preservation. Montreal, 2023.
4. ICOMOS. The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites. Venice, 1964.
5. ICOMOS. The Nara Document on Authenticity. Nara, Japan, 1994.
6. ICCROM. People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage. Rome: ICCROM, 2015.
7. ICCROM. Managing Cultural World Heritage. Rome: ICCROM, 2013.
8. Jokilehto, J. A History of Architectural Conservation. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2002.
9. Feilden, B. M. Conservation of Historic Buildings. Oxford: Architectural Press, 2003.
10. Smith, L. Uses of Heritage. London: Routledge, 2006.
11. Timothy, D. J., & Boyd, S. W. Heritage Tourism. Harlow: Pearson Education, 2003.
12. World Bank. Cultural Heritage and Sustainable Tourism: Development Framework. Washington, DC: World Bank Publications, 2018.
13. United Nations Development Programme (UNDP). Culture and Sustainable Development. New York: UNDP, 2020.

14. European Commission. Cultural Heritage in Action: Policies and Practices. Brussels, 2019.
15. Labadi, S., & Logan, W. (Eds.). Urban Heritage, Development and Sustainability. London: Routledge, 2016.
16. Addison, A. C. “Emerging Trends in Virtual Heritage.” IEEE Multimedia, Vol. 7, No. 2, 2000, pp. 22–25.
17. Remondino, F., & Campana, S. 3D Recording and Modelling in Archaeology and Cultural Heritage. Oxford: BAR International Series, 2014.
18. Ashworth, G. J., Graham, B., & Tunbridge, J. E. Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies. London: Pluto Press, 2007.
19. Graham, B., Ashworth, G., & Tunbridge, J. A Geography of Heritage. London: Arnold, 2000.
20. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilishga oid normativ-huquqiy hujjatlar. Toshkent, 2022.